

กระบวนการถ่ายทอดลีลาโศกนางเอกหมอลำ

The Process of Transmission Lam and Dance of Melancholy Style of the Mo Lam

Heroines

ลักขณา ลัดเลา¹ และ เจริญชัย ชนไฟโรจน์²

Lukkana Ladloa¹ and Jareenchai Chonpairot²

Received : 25 ก.พ. 2564

Revised : 12 ก.ค. 2564

Accepted : 13 ก.ค. 2564

บทคัดย่อ

การศึกษากกระบวนการถ่ายทอดลีลาโศกนางเอกหมอลำเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีความมุ่งหมายเพื่อ 1) ศึกษาองค์ประกอบบทกลอนลำลีลาโศกของนางเอกหมอลำ 2) ศึกษากระบวนการถ่ายทอดลีลาโศกของนางเอกหมอลำ โดยศึกษากระบวนการถ่ายทอดลีลาโศกของหมอลำอมร พรเสน่ห์ หมอลำชไมพร รุ่งนภา และหมอลำพิศมัย เพชรลมโซย ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ปฏิบัติ และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง และแบบสังเกต โดยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบบทกลอนลำลีลาโศกของนางเอกหมอลำ ประกอบด้วย ด้านทำนองลำ ด้านเสียงและจังหวะ หมอลำทั้งสามท่านลำทำนองยาวทำนองกาฬสินธุ์ หมอลำอมร พรเสน่ห์ มีน้ำเสียงหวานไพเราะ ลำชัดถ้อยชัดคำ และมีการวางห้องของคำร้องที่ดี หมอลำชไมพร รุ่งนภา มีน้ำเสียงแหลม ลูกคอถี่ละเอียด สามารถเอื้อนเสียงได้หลายระดับแล้วกลับเข้าร่าระดับเสียงเดิมโดยไม่เพี้ยน ด้านจังหวะ หมอลำสองท่านมีการร้องแบบแบ่งจังหวะเป็นวรรค โดยลักษณะการลำจะลำลากเสียงยาวเหมือนกันแล้วลงวรรคจึงหายใจเอาลมแล้วขึ้นวรรคใหม่ หมอลำพิศมัย เพชรลมโซย มีน้ำเสียงทุ้มทรงพลัง กระแสเสียงที่ไพเราะชัดเจนในคำร้อง มีลักษณะการขับร้องลงเสียงสั้นเว้นวรรคหายใจถี่กว่า และมีการแบ่งวรรคตอนอย่างชัดเจนในคำร้อง หมอลำอมร พรเสน่ห์ เป็นผู้แสดงออกท่าทางด้านการแสดงบนเวทีได้แบบอ่อนช้อยงดงามทั้งทางแวตาสีหน้า รวมไปถึงท่าทางการกรีดกรายมือ และจีบในขณะตีบทล่ำคล้ายกับการออกลีลาภาษาท่าทางนาฏศิลป์ หมอลำชไมพร รุ่งนภา แสดงออกด้านท่าทางบนเวทีโดยออกลีลาไม่มากด้วยท่วงท่าวาดมือเพียงเล็กน้อย เน้นที่เสียงลำ และหมอลำพิศมัย เพชรลมโซย แสดงออกท่าทางการแสดงบนเวทีด้วยลีลาที่เต็มเปี่ยมด้วยอารมณ์แบบเต็มเม็ดเต็มหน่วย คือ ถ่ายทอดให้ผู้ชมเข้าถึงอารมณ์ของตัวละครจากสีหน้า น้ำเสียง และตีบททวาดมือตามบทร้องทุกคำ

คำสำคัญ: กลอนลำ, ลีลาโศก, นางเอกหมอลำ

Abstract

The study of the process of transmission the lam poetry in melancholy style of heroine Mo Lam singers was a qualitative research which aimed to: 1) study the composition of the Lam poetry and melancholy style of Mo Lam heroine; and 2) study the process of transmission Lam and dance of melancholy style of the Mo Lam heroines. The information was collected from Mo Lam Amorn Pornsaneh, Mo Lam Chamaiporn

¹ นิสิตระดับปริญญาโท สาขาวิชาดุริยางคศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อีเมล:Annalady_53@gmail.com

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สังกัดวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

¹ Master's degree Program in Music, College of Music, Mahasarakham University, Email: Annalady_53@gmail.com

² Assistant Professor, Ph.D., Lecturer in College of Music, Mahasarakham University

Rungnapha, and Mo Lam Pitsamai Petlomchoy. The population and target groups were divided into 3 groups: the knowledge group, the practitioner group and the general information providers group. Research instruments were a structured interview form, an unstructured interview form and an observation form. The research applied descriptive data analysis. The results of the study showed that compositions of the Lam poetry in melancholy style of heroine Mo Lam singers consisted of the melody of Lam, sound and rhythm. The three Mo Lam singers applied Lam Tang Yaw of Kalasin melody. Mo Lam Amorn Pomsaneh had a sweet and melodious voice, plainly and put the Lam poetry words in the good chamber. Mo Lam Chamaiporn Rungnapha had a sharp voice, detailed tremolo, could reach several levels of sound and return to the original levels of sound without distorting. In terms of rhythm, these two Mo Lam singers had the rhythmic singing in a paragraph break. The lam singing styles were the same length of sound and went down the end paragraph then breathed in before singing a new paragraph. Mo Lam Pitsamai Petlomchoy had a powerful deep voice. The melodious intonation was clear in the lyrics. It was characterized by shorter chorus spaces, shortness of breath and clear punctuation in the petition. Mo Lam Amorn Pomsaneh was an acknowledged artist who could express her graceful and beautiful gestures on stage. This included gestures, swapping hands and flirting while striking the script, similar to the gesture language and dance. Mo Lam Chamaiporn Rungnapha performed with the stage gestures with little style of the prominent beautiful little hand drawn gestures, focusing on lam sound. Mo Lam Pitsamai Petlomchoy expressed her gestures on stage with a style that was full of emotions. She conveyed to the audiences the emotions of the characters from the facial expressions, intonation, and hand-drawn roles according to every single word.

Keywords: Lam poetry, Lam and dance of melancholy style, Heroine Mo Lam singer.

บทนำ

หมอลำถือเป็นศิลปะพื้นบ้านของชาวอีสานที่มีมานาน จนไม่สามารถบอกได้ว่าเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อใด เพราะไม่มีหลักฐานบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร อย่างไรก็ตามหมอลำนอกจากจะเป็นศิลปะการแสดงที่นิยมทั่วไป และเป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสานแล้ว ยังเป็นที่รวมศิลปะวิทยาการทางด้านต่าง ๆ และหมอลำยังเป็นผู้สืบทอดวรรณกรรมอันล้ำค่าของชาวอีสาน เพราะคนอีสานได้ถ่ายทอดชีวิตจิตใจอารมณ์ และความรู้สึนึกคิดไว้ในกลอนลำ (ชุมเดช เดชภิมล, 2521: 1) หมอลำมีบทบาทที่สำคัญต่อสังคมอีสานสองประการ คือ บทบาทด้านพิธีกรรม เพื่อรักษาคนเจ็บป่วย และขอคำทำนายเกี่ยวกับโชคชะตาบ้านเมือง และบทบาทที่แฝงเร้น เพื่อเป็นการผ่อนคลายความเจ็บปวด และความคับข้องใจอันเกิดจากอุปสรรค และปัญหาในการดำเนินชีวิต (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2528: 124) หมอลำแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้ หมอลำผีฟ้า หมอลำพื้น หมอลำซิ่ง หมอลำเพลิน หมอลำกลอน และหมอลำหมู่ (เจริญชัย ชนไฟโรจน์, 2526: 2-3) หมอลำหมู่ เป็นลำหมู่ ตามรูปศัพท์หมายถึงการร้องเป็นหมู่ เป็นการแสดงของกลุ่มศิลปินหมอลำหมู่ เพิ่งจะเกิดขึ้นได้เมื่อประมาณ 50-60 ปี สิ่งที่เกิดมาก่อนลำหมู่คือ ลำพื้นและลิเกซึ่งเป็นการละเล่นของชาวไทยในภาคกลาง ลำหมู่ได้แบบอย่างการแต่งกายมาจากลิเก และได้แบบอย่างการลำมาจากการลำพื้น และลำกลอน ส่วนมากเรื่องที่ลำในหมอลำหมู่จะเป็นเรื่องที่หมอลำพื้นนิยมใช้ลำกันซึ่งเรื่องเหล่านี้ได้มาจากวรรณกรรมพื้นบ้านของภาคอีสาน เช่น ชูลูนางอ้ว พระสุธน มโนราห์ และนางแดงอ่อน วรรณกรรมเหล่านี้มีเนื้อหาเรื่องราวหลากหลายอารมณ์ ทั้งอารมณ์สนุกสนาน อารมณ์รัก อารมณ์โกรธ และอารมณ์โศกเศร้า ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับโศกนาฏกรรมของความรักที่ไม่สมหวัง คุณค่าด้านสังคมของวรรณกรรมจะสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตจริงในสังคมปัจจุบัน

ในการดำรงชีวิตบนความถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องความรักใคร่ การชิงสุกก่อนห่าม จารีตประเพณี การผิดศีลธรรม การทำกรรมดี กรรมชั่ว เหล่านี้ล้วนนำมาซึ่งความโศกเศร้าเสียใจกับผลที่ตามมาในภายหลัง จึงได้มีการนำเอาเรื่องราววรรณกรรมต่าง ๆ มาแต่งเป็นกลอนลำสอดแทรกแง่คิด และแนวทางปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามครรลองธรรมให้ผู้ที่ฟังได้ตระหนักถึง บาบบุญคุณโทษ โดยถ่ายทอดอารมณ์กลอนลำเป็นบทสอนใจ บทโศกเศร้า โดยกระบวนการถ่ายทอดวิชาความรู้ด้านศิลปะ การแสดงหมอลำนั้น ครูผู้ถ่ายทอดที่มีประสบการณ์ และมีความเชี่ยวชาญถือเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญทุกวันนี้ ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านงานศิลปะการแสดงหมอลำต่างก็เป็นผู้อาวุโส และเป็นครูหมอลำกันโดยส่วนใหญ่ และวิธีการถ่ายทอด ก็เปลี่ยนไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีการพัฒนา ในด้านการคมนาคม การสื่อสาร ตลอดจนการเข้ามาของวัฒนธรรม ต่างชาติ กระบวนการถ่ายทอดก็มีการปรับตัวให้เข้าสู่สังคมสมัยใหม่ โดยการนำประโยชน์ของสังคมสมัยใหม่นี้มาช่วย ให้กระบวนการถ่ายทอดได้รวดเร็วขึ้น

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาองค์ประกอบบทกลอนลำ และกระบวนการถ่ายทอดลีลาโศกของ นางเอกหมอลำ ทั้งนี้เพื่อแนวทางการศึกษา และรวบรวมศิลปะชั้นตอนวิธีการลำของศิลปินหมอลำที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของแต่ละท่าน ซึ่งส่งผลถ่ายทอดกันมายาวนาน จนทำให้เกิดต้นแบบในการร้องหมอลำ และกลวิธีลีลาเฉพาะของศิลปินหมอลำ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบบทกลอนลำลีลาโศกของนางเอกหมอลำ
2. เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดลีลาโศกของนางเอกหมอลำ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย

- 1.1 กลุ่มผู้รู้ จำนวน 3 คน ได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิทธิศักดิ์ จำปาแดง อาจารย์ชุมเดช เดชอุดม และนายคำภา สีโสดา (เขียงคำภา ผญาอ้อย)
- 1.2 กลุ่มผู้ปฏิบัติ จำนวน 4 คน ได้แก่ หมอแคน หมอลำอมร พรเสน่ห์ หมอลำชไมพร รุ่งนภา และหมอลำพิศมัย เพชรลมไชย
- 1.3 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป ได้แก่ กลุ่มคนที่มีความชื่นชอบหมอลำอมร พรเสน่ห์ หมอลำชไมพร รุ่งนภา หมอลำพิศมัย เพชรลมไชย และผู้ชมที่ติดตามผลงาน จำนวน 5 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

- 2.1 การสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง เพื่อใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ปฏิบัติ และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป ที่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองกาฬสินธุ์
- 2.2 การสัมภาษณ์ชนิดไม่มีโครงสร้าง เพื่อตอบคำถามการวิจัย และความคิดเห็นต่าง ๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์ ตามจุดมุ่งหมายของการวิจัย
- 2.3 แบบสังเกต เป็นแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ใช้สังเกตกระบวนการถ่ายทอดลีลาทำทางบทโศกของ หมอลำอมร พรเสน่ห์ หมอลำชไมพร รุ่งนภา และหมอลำพิศมัย เพชรลมไชย และองค์ประกอบอื่น ๆ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 ข้อมูลเอกสาร

งานวิจัย วิทยานิพนธ์ จากมหาวิทยาลัยของพื้นที่ศึกษา และแหล่งข้อมูลของพื้นที่ศึกษา

3.2 ข้อมูลภาคสนาม

3.2.1 การสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง เพื่อใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ปฏิบัติ และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป
ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองกาฬสินธุ์

3.2.2 การสัมภาษณ์ชนิดไม่มีโครงสร้าง เพื่อตอบคำถามการวิจัย และความคิดเห็นต่าง ๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์
ตามจุดมุ่งหมายของการวิจัย

3.2.3 แบบสังเกต เป็นแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ใช้สังเกตกระบวนการถ่ายทอดลีลาท่าทางบทโศก
ของหมอลำอมร พรเสน่ห์ หมอลำชไมพร รุ่งนภา และหมอลำพิศมัย เพชรลมโชย และองค์ประกอบอื่นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล ยึดหลักข้อมูลที่สอดคล้องกับความมุ่งหมายของการวิจัย สามารถตอบคำถามของ
การวิจัยได้ตามที่กำหนดไว้ ซึ่งเก็บข้อมูลเป็น 2 ลักษณะ คือ

3.3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเป็นการศึกษาจากเอกสารที่มีการบันทึกเอาไว้ หรือที่มีการศึกษา
ไว้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาเกี่ยวกับองค์ความรู้ ความเป็นมา องค์ประกอบและลีลาการถ่ายทอดบทโศก
โดยทำการค้นคว้าจากหนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ อินเทอร์เน็ต สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เป็นต้น

3.3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง
(Structured Interview) การสัมภาษณ์ชนิดไม่มีโครงสร้าง และแบบสังเกต

3.3.3 นำข้อมูลที่ได้มาเรียบเรียงวิเคราะห์

5. วิเคราะห์ข้อมูล

ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลภาคสนามมาวิเคราะห์ข้อมูล
ตามหัวข้อ ดังนี้

5.1 วิเคราะห์องค์ประกอบ และการลำของศิลปหมอลำ ได้แก่ ทำนองลำ เสียง จังหวะ โดยนำหลักทฤษฎี
การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมมาใช้ จึงพบว่าหลักการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมนี้จะช่วยอธิบายวิธีการ/ขั้นตอน ของการเผยแพร่
วัฒนธรรมหนึ่งไปสู่อีกวัฒนธรรมหนึ่ง เช่น การแพร่กระจายวัฒนธรรมทางดนตรีสากลมาสู่วงดนตรีลูกทุ่ง หมอลำเพลิน
หมอลำเรื่องต่อกลอน หมอลำกลอนซึ่ง การแพร่กระจายวัฒนธรรมเครื่องแต่งกายจากลิเกมาสู่หมอลำ ซึ่งจะต้องคำนึงถึงข้อเหมือน
และข้อต่างของวัฒนธรรมทั้งสองเป็นสำคัญต้องมีลักษณะ 5 ประการ ได้แก่ 1) มีประโยชน์มากกว่าของเดิม 2) สอดคล้องกับ
วัฒนธรรมของสังคมที่รับ 3) ไม่ยุ่งยากสลับซับซ้อนมาก 4) สามารถแบ่งทดลองรับมาปฏิบัติเป็นครั้งคราวได้ 5) สามารถมองเห็น
เข้าใจง่าย ผู้วิจัยจึงได้นำเอาหลักทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของ Ralph (2501: 2436-2496) นักมานุษยวิทยา
ชาวอเมริกัน มาวิเคราะห์องค์ประกอบในงานวิจัยนี้

5.2 วิเคราะห์กระบวนการถ่ายทอดลีลาโศก ในการลำของศิลปหมอลำ ได้แก่ เทคนิคการถ่ายทอด ลีลา
อารมณ์ โดยนำทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมมาใช้ สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลที่มีประโยชน์ระหว่างกัน และกำหนดวิสัยทัศน์
ร่วมกันจากความไว้วางใจ โดยการที่บุคคลทั้งสองฝ่ายมีความไว้วางใจในการแลกเปลี่ยนข้อมูลและมีค่านิยมร่วมกันจะทำให้
บุคคลทั้งสองฝ่ายมีวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ร่วมกันจะนำไปสู่เป้าหมายเดียวกัน เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่เน้นให้ผู้รับ
การถ่ายทอดได้ปฏิบัติจริง ด้วยการเลียนแบบจากผู้ถ่ายทอด โดยผู้ถ่ายทอดเป็นผู้สาคิด

สรุปผล

จากการศึกษาองค์ประกอบและกระบวนการถ่ายทอดศิลปะการลำของหมอลำอมร พรเสน่ห์ หมอลำชไมพร รุ่งนภา และหมอลำพิศมัย เพชรลมโซย สามารถสรุปผลได้ ดังนี้

1. องค์ประกอบบทกลอนลำลีลาโคลงของนางเอกหมอลำ

1.1 องค์ประกอบทำนองลำ

หมอลำอมร พรเสน่ห์ หมอลำชไมพร รุ่งนภา และหมอลำพิศมัย เพชรลมโซย หมอลำสามท่านนี้มีความคล้ายคลึงในเรื่องทำนองลำ จะลำทางยาวทำนองกาฬสินธุ์เป็นกลอนลำที่มีจังหวะลีลาช้า มีการเอื้อนเสียง ส่วนมากเป็นการลำเพื่อเสนอนิทานพื้นบ้าน การรำพันถึงความรัก ความอาลัย และความคิดถึง ใช้ลำเมื่อต้องการแสดงถึงอารมณ์โศกเศร้า คร่ำครวญ ผิดหวัง และใช้ในการลำลา เป็นต้น

1.2 องค์ประกอบด้านเสียง

หมอลำอมร พรเสน่ห์ มีน้ำเสียงหวานไพเราะ เวลาลำขัดถ้อยขัดคำมีการวางห้องของคำร้องที่ดี มีการทอดเสียงให้นุ่มนวล ถ่ายทอดอารมณ์ให้ผู้ฟังเกิดความคล้อยตาม หมอลำชไมพร รุ่งนภา มีน้ำเสียงแหลม ลูกคอถี่ละเอียด สามารถเอื้อนเสียงได้หลายระดับ แล้วกลับเข้าระดับเสียงเดิมโดยไม่เพี้ยนได้อย่างไพเราะ อย่างที่เรียกว่า “ลำกลายแคน” สามารถวางอารมณ์ของเสียงให้เข้ากับคำร้อง มีเสียงที่เป็นธรรมชาติ ไพเราะโดยไม่ตกแต่งเสียง หมอลำพิศมัย เพชรลมโซย มีน้ำเสียงทุ้มทรงพลัง กระแสเสียงที่ไพเราะชัดเจนในคำร้องสามารถถ่ายทอดอารมณ์บทโคลงร้องให้ ให้เข้ากับคำร้องได้เป็นอย่างดี โดยไม่เพี้ยนเสียงเก็บกลอนสม่ำเสมอ

1.3 องค์ประกอบด้านจังหวะ

การขับร้องหมอลำของหมอลำอมร พรเสน่ห์ และหมอลำชไมพร รุ่งนภา จะมีการร้องแบบแบ่งจังหวะเป็นวรรค โดยลักษณะการลำจะลำลากเสียงยาวเหมือนกันแล้วลงวรรคจึงหายใจเอาลมขึ้นวรรคใหม่ ส่วนหมอลำพิศมัย เพชรลมโซย มีลักษณะการขับร้องลงเสียงสั้นเว้นวรรคหายใจถี่กว่า และมีการแบ่งวรรคตอนอย่างชัดเจนในคำร้อง

1.4 องค์ประกอบด้านท่าทางการแสดง

หมอลำอมร พรเสน่ห์ เป็นผู้ที่แสดงออกท่าทางการแสดงบนเวทีได้แบบอ่อนช้อยงดงามทั้งทางแววตา สีหน้า รวมไปถึงท่าทางการกรีดกรายมือและจีบในขณะตีบทลำ คล้ายกับการออกลีลาภาษาท่าทางนาฏศิลป์ หมอลำชไมพร รุ่งนภา แสดงออกด้านท่าทางบนเวทีโดยออกลีลาไม่มากด้วยท่วงท่าวาดมือเพียงเล็กน้อย เน้นที่เสียง และหมอลำพิศมัย เพชรลมโซย แสดงออกท่าทางการแสดงบนเวทีด้วยลีลาที่เต็มเปี่ยมด้วยอารมณ์แบบเต็มเม็ดเต็มหน่วย คือถ่ายทอดให้ผู้ชมเข้าถึงอารมณ์ของตัวละครจากสีหน้า น้ำเสียง และตีบทบาทวาดมือตามบทร้องทุกคำ

2. กระบวนการถ่ายทอดลีลาโคลงของนางเอกหมอลำ

ภาพประกอบ 1 หมอลำอมร พรเสน่ห์ (ที่มา : ลักขณา ลัดเหลา)

ภาพประกอบ 2 หมอลำไซไมพร รุ่งนภา (ที่มา: ลักขณา ลัดเหลา)

ภาพประกอบ 3 หมอลำพิศมัย เพชรลมโซย (ที่มา: ลักขณา ลัดเหลา)

หมอลำออมร พรเสน่ห์ หมอลำไซไมพร รุ่งนภา และหมอลำพิศมัย เพชรลมโซย จะมีกระบวนการในการถ่ายทอดเหมือนกัน โดยเริ่มจากการรับศิษย์ ทดสอบความสามารถเบื้องต้น และเริ่มให้ฝึกกลอนลำกลอนแรก คือ กลอนไหว้ครู ซึ่งเป็นบทเรียนแรกสุด และเป็นบททดสอบที่จะประเมินว่าลูกศิษย์มีความพร้อมที่จะเรียนลำหรือไม่ โดยให้ลูกศิษย์ท่องกลอนลำไหว้ครูจนจำได้ขึ้นใจ เมื่อฝึกท่องกลอนลำได้สักระยะจนคิดว่าสามารถจดจำกลอนลำได้อย่างถูกต้องแม่นยำแล้วก็สอนลำ ใส่ท่วงทำนองพร้อมกับเสียงแคนให้สามารถมองเห็นภาพเข้าใจง่าย หลังจากที่ผ่านมาการทดสอบความสามารถเบื้องต้นแล้ว ก็จะเข้าสู่กระบวนการท่องจำกลอนลำแบบเต็มขั้น และเพิ่มกลอนลำใหม่เข้ามาในกระบวนการท่องจำกลอนลำนั้น จะเป็นการศึกษากลอนลำให้เข้าใจด้วยตัวเอง โดยมอบหมายให้ลูกศิษย์นำกลอนลำไปท่องจำให้ขึ้นใจ เน้นการจดจำในเรื่องของคำในบทกลอนให้แม่นยำและขึ้นใจ มีหลักการท่องจำกลอนลำ คือ ต้องออกเสียงคำกลอนในกลอนลำตามสำเนียงภาษาอีสานเพื่อความหมายที่ถูกต้องของคำกลอน ถ่ายทอดท่วงทำนองต่าง ๆ ไปยังลูกศิษย์ด้วยวิธีการสาธิตการลำให้คุณเป็นตัวอย่างก่อนแล้วจึงเริ่มถ่ายทอดท่วงทำนองนั้น ๆ ด้วยวิธีการออกเสียงระดับเสียงที่ถูกต้องของคำกลอนแต่ละคำ สามารถแบ่งกลอนลำมาฝึกท่อง และลองปฏิบัติเป็นครั้งคราวได้ด้วยตนเอง

คุณลักษณะสำคัญของผู้แสดงหมอลำ จะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการท่องจำกลอนลำเป็นเลิศ และสามารถจำกลอนลำเพื่อใช้ในการแสดงได้ตลอดทั้งคืน หรืออาจจะใช้กลอนลำนั้นแสดงหลายวันติดต่อกัน มีความแตกฉาน ไหวพริบปฏิภาณ ด้นสดขณะดำเนินการแสดงได้อย่างราบรื่นและต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีคุณสมบัติพิเศษในเรื่องของทำนอง

จังหวะของดนตรีและผู้บรรเลงดนตรีอย่างดี เมื่อพัฒนาการของหมอลำได้รับความนิยมมากยิ่งขึ้น ทำให้หมอลำแต่ละคนหรือแต่ละคณะต่างแสวงหาเอกลักษณ์เฉพาะตนเพื่อถ่ายทอดความแตกต่างทั้งด้านการขับลำ การนำเสนอรูปแบบการแสดงเพื่อให้เกิดเป็นภาพจำแก่ผู้ชม และเกิดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างไรก็ตาม กระบวนการฝึกฝน การถ่ายทอดการเรียนการสอนของหมอลำ ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้ที่มีสติปัญญาความจำอย่างดีเลิศ ขยัน มีพรสวรรค์ และมีระเบียบวิธีในการแสวงกลเม็ดเด็ดพรายเฉพาะตน ค้นหาวลีท่วงของตนเองเพื่อจดและจำความสลับซับซ้อนและความยาวของบทประพันธ์หรือวรรณกรรม อีกทั้งต้องเก็บเกี่ยวเรื่องราวคำสอนของศาสนา ตลอดจนใฝ่รู้เรื่องเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สถานการณ์บ้านเมืองปัจจุบัน สาธารณสุข การศึกษา ตลอดจนหลักการดำรงชีวิต เพื่อจักได้สามารถนำมาสอดแทรกในการแสดงให้เกิดความทันสมัย เหมาะสมกับกาลเวลาและผู้ชม

อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่องบทกลอนลำลือลาโศกนางเอกหมอลำ ซึ่งเป็นการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองกาหลินธุ์ มีนัยยะสู่กระบวนการควบคุมทางสังคมนั้น ซึ่งมีความละเอียดอ่อน มีความซับซ้อนที่หลากหลาย ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ต่าง ๆ ที่ปรับเปลี่ยน และแปรเปลี่ยนไปตามแต่ละบริบทแวดล้อม และวิถีชีวิตจึงจำเป็นต้องใช้ในหลายแนวทางเพื่อให้เหมาะสมกับช่วงชีวิตของสังคมชาวอีสาน โดยแต่ละช่วงวัยของชีวิตก็อาจมีความเหมาะสมกับแต่ละแนวทาง โดยการขัดเกลาทางสังคมนั้น หมอลำมิได้เป็นเพียงเรื่องบันเทิงเท่านั้น ทว่า ยังถือได้ว่า “หมอลำ” เป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมทางสังคม ซึ่งการขัดเกลาถือเป็นการหนึ่งเครื่องมือในการควบคุมทางสังคมเพื่อนำไปสู่การจรรเยียบทางสังคม เพื่อทำให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียว

กระบวนการและกลยุทธ์ในการถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (วีระ โรจน์พจนรัตน์, 2551) 1) การส่งเสริมและสนับสนุนให้สร้างการมีส่วนร่วม ของเครือข่ายในชุมชน โดยให้ชุมชน กลุ่มบุคคล บุคคล องค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และสร้างความตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของตน 2) การส่งเสริมให้มีการถ่ายทอดความรู้ทักษะ ความชำนาญ และการสืบทอดให้มากขึ้น โดยสนับสนุนให้ชุมชน กลุ่มบุคคล บุคคล องค์กร หรือหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องจัดกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้ทักษะการปฏิบัติมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้งในระบบ การศึกษา นอกกระบวนการศึกษา 3) ส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ฟื้นฟูโดยส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ หรือการรักษา มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจให้เกิดความเคารพต่อจารีตประเพณีของชุมชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของเยาวชนให้หันมานิยมไทย 4) ส่งเสริมด้านวิชาการโดยส่งเสริมให้มีการศึกษา วิจัย การรวบรวมจัดเก็บข้อมูล การจัดทำฐานข้อมูล รวมถึงการเผยแพร่ และแลกเปลี่ยนองค์ความรู้เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ และสืบทอดเคารพต่อจารีตประเพณีของชุมชน 5) ส่งเสริมให้มีการประกาศเกียรติคุณเพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติชุมชน กลุ่มบุคคล บุคคล องค์กร หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่ให้คุณประโยชน์เกี่ยวกับการส่งเสริม และรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เพื่อเป็นกำลังใจรวมถึงสามารถทำให้เกิดการพัฒนาต่อยอดสร้างสรรค์ ทั้งนี้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไม่ใช่เฉพาะส่วนกลางเท่านั้นที่มีอำนาจหน้าที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเองก็มีหน้าที่ตามกฎหมายในการบำรุงรักษา และส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมท้องถิ่นล้วนมีเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่ซึ่งขึ้นอยู่กับ ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ชาติพันธุ์ และปัจจัยอื่น ๆ ที่สามารถสะท้อนความเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น

ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่า หมอลำ เป็นศาสตร์แห่งการแสดงศิลปะพื้นบ้านที่มีคุณค่า และมีความสำคัญยิ่งต่อชาวอีสาน จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะให้ทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลิน และความรู้ควบคู่กันไป คือ สอดแทรกความรู้ ความคิด คติธรรม ความเชื่อ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ที่ทำให้ผู้ฟังเกิดปัญญา ความเฉลียวฉลาด และมีส่วนช่วยส่งเสริมจริยธรรม รักษาบรรทัดฐานของสังคมช่วยอนุรักษ์วรรณกรรม และศิลปะพื้นบ้านแล้ว หมอลำยังเป็นสื่อในการถ่ายทอดความคิดเห็นของประชาชน เป็นภูมิปัญญาของชุมชนในสมัยที่การศึกษายังไม่เจริญเหมือนทุกวันนี้ ถือเป็นการศึกษานอกกระบวนที่เน้นความประพฤติ สอนให้คนเป็นคนดี และในสมัยหนึ่งหมอลำยังมีบทบาทในการช่วยเผยแพร่ความรู้ด้านการเมือง

ชี้แนะให้ประชาชนเข้าใจในการปกครองระบอบประชาธิปไตย และให้ความรู้ต่าง ๆ เช่น การวางแผนครอบครัว การคุมกำเนิด การรับประทานอาหารถูกสุขลักษณะ เป็นต้น โดยเฉพาะในยุคที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังอ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ หมอลำได้รับการยกย่องว่าเป็นปราชญ์ของสังคม เพราะเป็นผู้สืบทอดและถ่ายทอดภูมิปัญญา ตลอดจนวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นควบคู่กับวัด ซึ่งสอดคล้องตามทฤษฎีของ Guthrie มีหลักการว่า การเรียนรู้เกิดจากการกระทำ คือ มีความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้า และการตอบสนองที่เข้าคู่กันได้ในลักษณะที่มีการกระทำหรือสัมผัสไม่น้อยกว่าหนึ่งครั้งก็เกิดการเรียนรู้ได้ และสอดคล้องตามจุดเน้นสำนักพฤติกรรมนิยม ของ (Baruque & Melo 2004: 346) กล่าวว่า พฤติกรรมของคนเราจะเกิดขึ้น และเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมหรือสิ่งเร้าที่ถูกสร้างขึ้น หรือที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ ทั้งนี้ เพราะผู้ที่จะเป็นหมอลำที่ดีนั้นจะต้องเป็นผู้มีความรอบรู้หลายด้านและหลากหลาย เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การทำมาหาเลี้ยงชีพ ขนบธรรมเนียม ประเพณี บาปบุญคุณโทษ ค่านิยมทางสังคม ข้อธรรมะไปจนถึงนิทานชาดก และข่าวสารบ้านเมือง อีกทั้งยังมีปฏิภาณไหวพริบในการโต้ตอบ และการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าบนเวทีได้อย่างทันท่วงที หมอลำจึงมีลักษณะเด่น คือ เรียบง่าย ไม่ซับซ้อนเชิงสุนทรียภาพเหมือนศิลปะชั้นสูง มีความใกล้ชิดกับผู้ฟัง และมีความสัมพันธ์ระหว่างศิลปินผู้แสดงกับผู้ฟังผู้ชมหมอลำ

เมื่อนำองค์ประกอบทั้งหมดที่ได้จากการศึกษามวิเคราะห์สรุปผล และอภิปรายผล พบว่างานวิจัยเล่มนี้มีความแตกต่างจากงานวิจัยอื่น ๆ เพราะหมอลำทุกคนไม่ได้มีความสามารถในการพอรำได้ตั้งแต่เกิด ต้องมีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการกระทำ โดยสามารถมองเห็นเข้าใจง่าย ไม่ยุ่งยากสลับซับซ้อนมาก สามารถแบ่งทดลองรับมาปฏิบัติเป็นครั้งคราวได้ เช่น เรียนจากครูท่านใดท่านหนึ่ง โดยมีการรวบรวมศิลปะชั้นตอนวิธีการรำ และการถ่ายทอดของศิลปินหมอลำที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ของแต่ละท่านมาไว้ในงานวิจัยเล่มนี้ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ที่สนใจ และควรค่าแก่การส่งเสริมเผยแพร่สืบไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

สถาบันการศึกษาเกี่ยวกับดนตรีและศิลปะการแสดงพื้นบ้านควรนำผลงานการวิจัยนี้ไปประยุกต์ใช้ในหลักสูตรสำหรับการจัดการเรียนการสอน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในองค์ประกอบของบทกลอนลำลือลาโศก และครูที่สอนลำตามสำนักงานหมอลำ ควรนำผลการวิจัยนี้ไปประยุกต์ใช้สำหรับการเรียนการสอนในสำนักงานของตนเพื่อให้ผู้ที่สนใจเรียนหมอลำได้เข้าใจถึงกระบวนการถ่ายทอดอารมณ์ และลีลาของบทบาทการแสดงมากขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษาวิธีการ ภาษา และเทคนิคเกี่ยวกับวิธีการเขียนกลอนลำ เพื่อพัฒนาทักษะในการเขียนงานด้านวิชาการ และควรมีการศึกษาวิธีการเทคนิคในการตีบทจากกลอนลำให้สัมพันธ์กับลีลาท่าพอนของหมอลำในลีลาต่าง ๆ เพื่อจะช่วยให้ผู้วิจัยได้รับความมั่นใจในการพัฒนางานของตนเอง

เอกสารอ้างอิง

- จารุวรรณ ธรรมมัตต. (2528). *ขนบธรรมเนียมประเพณีของอีสาน*. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
- เจริญชัย ขนไฟโรจน์. (2526). *ดนตรีพื้นบ้านอีสาน*. มหาสารคาม: มหาลัยวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ.
- ชุมเดช เดชภิมล. (2521). *ภาพสะท้อนชีวิตชาวอีสานจากหมอลำ*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วีระ โรจน์พจนรัตน์. (2551). การจัดการวัฒนธรรมกับความเจริญของประเทศ. *วารสารเทคโนโลยีสุรนารี*, 13(2), 85-97.
- Baruque, L. B. and Melo, R. N. (2004). Learning theory and instructional design using learning objects. *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 13(4), 343-370.
- Ralph, L. (2501). *Biography diary*. Washington, D.C: National Academy of Sciences.